

התפטרותו של פרופסור ברגמן מכהונתו המדעית במשרד הבטחון מעוררת

עד עתה היה ידוע בישראל סלגן של פרשות סודיות: "העסק הביש", "האדם השלישי", "הקצין הבכיר", "העניין העדין", "פרשת בגדאד", ועוד ועוד. החדש זכתה ישראל בכינוי חדש — "פיתוח מדעי בטחוני" — שהסתייך מאחוריו פרשה חדשה.

הפרשה החדשה — פרשת התפטרותו של הפרופסור ארנסט דויד ברגמן — התפוצצה לעיני הציבור ביום החמישי לפני שבועיים, בצורת ידיעה קטנה בעמוד האחרון של הג'רוזלם פוסט. מאז התגלגלה ככדור שלג, התעבתה ותפחה. כל ידיעה עיתונאית הביאה בעקבותיה לכתבת פרשנות, וכל כתבה הולידה יחד עימה ידיעה נוספת. לכל שאלה ניתנו מיד כמה תשובות, וכל תשובה גילתה תיכף שורה חדשה של שאלות.

לכאורה, נראה היה, כי אין כל עניין מיוחד בהתפטרותו של ברגמן. הפרופסור הממושקף לכימיה אורגנית, שעבד בשירות המדינה מיום הקמתה, ויחד עם זאת לא הפסיק את פעילותו האוניברסיטאית בירושלים, כמרצה וכמנהל מחלקה, הודיע על רצונו להתפטר משלוש כהונות: יו"ר החברה הישראלית לאנרגיה אטומית; יועצו המדעי של שר הבטחון, ומנהל אמ"ת (אגף מחקר ותיכון במשרד הבטחון). הוא נימק את צעדו בכך, שיש "נקודות מסויימות" בקו העבודה הנוכחי בענייני המחקר, שאינם עוד לרוחו.

אך פרופסור ברגמן, שזכה להיקרא גם "מר אסוס הישראלי", לא הסתפק בהסבר זה. שונמע ברגע הראשון פשוט וטבעי. הוא הוסיף ופירט: "יחס צמרת השלטון הנוכחי בישראל למדע, מבוסס על חוסר הבנה של הבעיה; על חוסר ידיעה של המתרחש בעולם בשטח זה, ועל השאיפה לכדאיות וריווחיות לגבי מערך המדע. אם נפסיק ממאמצינו, ונשאיר לערבים מרחב פעולה של שני דורות בלבד — הן יצליחו, ללא ספק, לתסום את הפער שבינינו."

★ ★ ★ הערצה לבן גוריון

ד' היה הציץ בכיאוגרפיה של ברגמן, כדי להבין את משמעותה של האזהרה בדבריו. הכימאי בן ה-63, יליד גרמניה, בלט כבר בצעירותו בכשונותיו המדעיים. כבן למשפחת רבנים, החל אמנם את לימודיו בחדר, אך לא חלפו שנים רבות, והוא נימנה על שורת המצויים באוניברסיטה של ברלין.

עם עליית הנאצים לשלטון, הוזמן להמשיך בעבודתו המדעית באנגליה, אך הוא ויתר על ההזדמנות ועלה לארץ ישראל. ב-1936 ניתקל לראשונה בבעיות הבטחון של הישוב היהודי בארץ, כשנקרא לקחת חלק בעבודתה של ועדה טכנית עליונה של ההגנה, שעסקה בענייני בטחון ומדע. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הוזמן על-ידי חיים וויצמן לסייע לו במחקריו המדעיים, לטובת מאמץ המלחמה — תחילה בצרפת, ולאחר מכן בבריטניה ובארצות הברית. אז גם נקשרו קשריו הראשונים עם אנשי מדע צרפתיים, אותם ניצל בשנים מאוחרות יותר.

כשהוקמה מדינת ישראל נקרא על-ידי דויד בן גוריון ליטול חלק בהקמת חמ"ד (חיל המדע). מאז הקדיש את כל מירצו לאותם תחומים מדעיים להם יש שימושים צבאיים ובטחוניים ישירים. כל אותה עת, וגם עתה, לא הסתיר ברגמן את הערצתו לביג"י הערצה זו, שלחנה גם בחיוד הות פוליטית, שיחקה תפקיד לא קטן בפרשה הנוכחית.

★ ★ ★ המתרגל הבטחוני

שעיה קלה לאחר פירסום הידיעה בג'רוזלם פוסט, הפך ברגמן עצמו לכדור-מישקח פוליטי בדורקרב בין דויד בן גוריון ולוי אשכול. ראש-המשלה ניסה אמנם לחסום את הפרשה כבר בתחילתה, אך מנהיגה הקשיש של רפ"י רצה אחרת. באסיפה סגורה של רפ"י רמו בן גוריון: "התפטרות ברגמן קטורה במחול הבטחוני. די היה ברמו זה, שהודף על-ידי אנשי רפ"י למערכות העתונים, כדי להפיח חיים בפרשה."

אנשי אשכול עברו באותו רגע מהבעת צער נימוסית על ההתפטרות, למלחמת-גודל. "אייאפטר היה לסבול יותר את המצב הנוכחי, שבו מולפים סודות בטחוניים ממדרגה ראשונה למרכזו של מפלגה אופוזיציונית", טענו. כחנתם: אין לסמוך על פרופסור ברגמן, עם כל הכבוד לזכויותיו ולכשרו המדעי, בגלל השתייכותו לרפ"י, ובגלל הפגישות הקבועות שהוא מקיים עם בן גוריון. לחיזוק טענתם הזכירו, כי ברגמן היה שותף לצאת שחרר בחופזה את מצע רפ"י, ערב הבחירות.

רפ"י לא נשארה חייבת. במועצת המפלגה בתל-אביב תקף המזכיר שמעון פרס בחריפות, רמו כי המדיניות הנוכחית מונחה עניין מדעי החיוני לבטחון המדינה. הוא לעג לראש-המשלה, על כי העמיד את עצמו בראשות החברה החדשה לאנרגיה אטומית, שמנתה רק שלושה ימים קודם לכן. "אין תקדים לכן", רעם פרס בקולו. "שראש-המשלה ימלא כל כך הרבה תפקידים — מתפקיד של ראש-משלה ועד לתפקיד של המדען הבכיר במערכת הבטחון."

תשובת-הנגד לרפ"י: וכי איזה ערך היה לוועדה לאנרגיה אטומית בעשר השנים האחרונות, כשנתורה ככלי ריק, לאחר שכל חבריה נטשו אותה? איזה רצינות אפשר לייחס לכהן-נתו של ברגמן, כיו"ר החברה, כשמלכודו לא נימצא בה אדם? אנשי אשכול הוסיפו עוד, כי חברי החברה לאנרגיה אטו מיהו, שנטשו אותה לפני עשר שנים, עשו זאת כמחאה על שלא שותפו ממש בסוד העניינים, ובגלל "שהיה קשה לעבוד עם אדם כברגמן". מה האמת?

האמת היא, שמצבה העלוב של הוועדה היה הרואה מן הקו המדעי-בטחוני של בן גוריון, שעל הגשמתו הופקדו ארנסט ברגמן ושמעון פרס. לשניים אלה לא היה איכפת, כי הוועדה לאנרגיה אטומית

חדרים, ושמעה ביקורת איוושה על ההתפתחות אליה דחף פרס, אך היא הושתקה, נוכח ההישגים אותם הציג סגן שר הבטחון, ונוכח בעליה-הברית שהוא גייס באירופה. מאז שירש לוי אשכול את קודמו בתפקיד, חל שינוי יסודי, שאורחים רבים חשו בו רק עתה. בן-גוריון ופרס הפכו למנהיגיה של מפלגת אופוזיציה קטנה, את מקומם תפסו אנשי משרד-האוצר לשעבר, לוי אשכול וצבי דינשטיין, אותם כינה ברגמן לגנאי, כאנשים הזרים לרוח המדע, והמבטאים את "הגישה הכלכלית" ברגמן נותר בווד.

את מצבו של הפרופסור, חובב הספרות והמוסיקה, הרעו גם תנאים אובייקטיביים: בעלי-הברית האירופיים התקררו קצת בינתיים, ובעולם התחזקה הרוח החדשה, ביוזמת הר"ר סיס והאמריקאים, לפיה יש לפקוח עין על ההתפתחות המדעית בכל מקום שניתן הרבר.

צבי דינשטיין, למשל, ייצג את העמדה, לפיה כראי לרכוש הישגים מדעיים מסויימים בכסף, ממדינה כמו ארצות-הברית, ובלבד שלא להוציא אינסוף מיליונים על פיתוחם העצמי. ברגמן גרס את ההיפך.

אשכול, למשל, בדעה כי יש לבנות כור התפלת מיים במימון אמריקאי, אך ברגמן מתנגד. "איני סבור שעלנו לראות בכך את האפשרות היחידה להגשמת הרעיון", קבע. "קיימות שיטות אחרות, ואנו יכולים להיעזר הן באנגלים והן בצרפתים." כנתנו המפורשת: יש להימנע מתלות יתר בארצות-הברית, השואפת באמצעות כוונה-התפלה לפקח על שאר הכורים בישראל (העולם הזה 1484'6).

לכל אלה נוסף גם אבא אבן, שר-החץ החדש, המתאמץ בכל כוחו להפיח רוח חדשה במדיניות החוץ של ישראל, שואף יחד עם זאת לשפר את דמותה של המדינה בעיני המעצמות. הכונות, אותם מייחסים בחו"ל לפיתוח המדעי של ישראל, נראו לו כמיכשול על דרכו. אך ברגמן, לעומתו, דבק באימרה הבן-גוריונית: "לא חשוב מה יאמרו הגויים — חשוב מה יהודים!"

כך ניתקע ברגמן, לאחר שלושים שנות שירות-לאומי, לבניוד הולך וגובר, גישתולא נתקבלה, ולאחרונה הלכו רובו המיקרים בהם נתקבלו החלטות חשובות בלעדיו. כשהודיע לאשכול על רצונו להתפטר, סוכם בנייתם כי ההתפטרות תיכנס לתוקפה כאחד למאי, וכי הוועדה על כך תפורסם יומיים-שלושה קודם לכן.

חשבונו של אשכול: עד שיפורסם דבר ההתפטרות, יהיה בידו מספיק זמן, כדי להרכיב ועדה מרשימה לאנרגיה אטומית. הרכב שלה יאפיל על התפטרות ברגמן, ויעשה רושם טוב בעולם — לא צבאי ולא בטחוני. אלא שההדלפה הקדימה את המועד המתוכנן, וקילקלה את ההצגה.

★ ★ ★ "אין ברירה"

שעות ספורות אחרי היודע דבר ההתפטרות, פירסמה לשכתו של אשכול הודעה בדבר מינוי ועדה חדשה לאנרגיה אטומית, בת 15 חברים. היה לה הרכב סולידי-אזרחי. בצד מדענים כמו פרופסור ישראל דוסטרובסקי, נמנו עליה אנשי לכללה, כמו מנכ"ל האוצר יעקוב ארנון, נמצא בה רופא נודע, כפרופסור משה פרייס, מבית-הספר לרפואה בירושלים, ומנהלי מפעלים וחברות, כאהרון וינר (תה"ל), חיים כץ (חברת-החשמל) ודן טולקובסקי (בנק דיסקונט). חבר נוסף בחודת: סגן שר-הבטחון, דינשטיין, מי שזכה לאחרונה בתואר "מדיחו של ברגמן".

אך החפזון שבמינוי היה בעוכריו. אשכול לא הספיק להיחזק אפילו בחברי ממשלתו, ותפקידי החודת, או צורת עבודתה, לא נקבעו עדיין.

כדי לחזק את יוקרתה, מינה אשכול את עצמו לראש הוועדה. הוא הקפיד לציין, כי ראשות החודת נמסרה לראש-המשלה ולא, חלילה, לשר-הבטחון.

על החפזון שעמד מאחורי מינוי החודת, העיד, מבלי משים, פרופסור פרייס. הוא הודה כי אין לו מושג מה תפקידו. אף אדם לא טרח להודיע לו על כך. הוא הביע את תיבתו כי אשכול ימסור לו ולהכריו פרטים נוספים. "בינתיים", אמר, "איני יודע הרבה על העניינים האלה." למשך זמן קצר נראה היה, כי למרות הבהלה והחפזון שאחזו באשכול, יוכל הוא להתגבר על הירושה הברגמנית שהותירו לו בן גוריון ופרס. אך זמן זה נסתים במהרה — בשידור הטלבויה הנסעיוני, בהתנה האמריקאית אנבייסט בזה אחר זה הופיעו על מסך הכסף שר-החוף אבא אבן, נשיא מצרים גמאל עבדאל-נאצר וסגן שר-הבטחון לשעבר שמעון פרס.

מיליוני צופים ברחבי ארצות-הברית האזינו לדברי אבן, שהבטיח כי "ישראל לא יזמה ולא תיווה הכנסת נשק לא-שיגרתי לאזור". אך מרתקים הרבה יותר מאבן היו השניים שהופיעו אחריו. פרס קבע כי לישראל אין כל ברירה, אלא "לפתח באמת את יכולתה, בשטחים האופייניים למינינו", ואילו עבדאל-נאצר הבהיר, לעומתו, כי גם למצ רים אין ברירה, במיקרה שישראל אכן תפתח בכיוון כזה. "אם נהיה בטוחים כי הם מכינים נשק גרעיני, ניאלץ לפתוח במלחמת-גנע", קבע.

האזרח הישראלי, שנוכח כבר לא פעם, כי בחו"ל נראית מדינתו אחרת מכפי שהוא מכיר אותה, לא יכול היה להימלט ממסקנה אחת: בעיות הפיתוח המדעי של המדינה לא התעוררו ולא יפתרו בריב בטחוני המתעורר מפעם לפעם בין בן-גוריון ויורשיו בשלטון. פיתוח זה מעורר בעיות בטחוניות ומדיניות, החושפות את ישראל לסכנת התמודדות עם שכנותיה ולמאבקים עם מעצמות העולם. בשום מדינה דמוקרטית אין הציבור יכול להשאיר הכרעה גורלית כזו בידי קומץ עסקני-מפלגות. המתחכים ברעיונות מאחורי הקלעים, מבלי שהציבור הנאור יהיה שותף לדיון ולהחלטה.

תגובות שרשרת

תשמש רק שלט, שמאחוריו לא יעמוד דבר. לא היה להם צורך באנשים שהיו עלולים לעכב את המירוץ אחר הישגים מדעיים-בטחוניים, אם מתוך שיקולים טאקטיים, או תקציביים, ואם מתוך שלילה מוחלטת של הקו של בן-גוריון. הצמד ברגמן-פרס, שהיה שילוב נאה של מדען בטחוניסט ובטחוניסט-מדעי, שאף, לכן למצב בו יוכל לנהל את עבודתו ללא פיקוח של ועדה רחבה, ואפילו ללא ידיעה מדוקדקת של כל שרי הממשלה.

כך צמחה והתפתחה תחת חסותו של בן-גוריון אימפריה תעשייתית-מדעית, מעין מדינה בתוך מדינה, שהיתה בתחום שליטתו של משרד-הבטחון, ושייזומה, בין השאר, פעולות שהיו צריכות להתבצע על-ידי משרדים ממשלתיים אחרים. דוגמה לכך יכולה לשמש הקרן הפרטית של בן-גוריון, לגיוס כספים אצל בעלי-הון, למימון הפעולה המדעית-בטחוניית. דוגמה אחרת: פעולותיו העצמאיות של שמעון פרס בקשירת יחסים עם גורמי חוץ, כמו צרפת וגרמניה-המערבית, ללא ידיעה וללא מרות משרד-החוף.

אפילו בממשלה נמצאו שרים, שלא ידעו לאיזה כיוון חותר משרד-הבטחון בתחום הפיתוח המדעי. גם החדש נמצאו עדיין ח"כים לא-מעטים, שהופתעו לגלות איזה כחנת מייחסים מדענים ומומחים פוליטיים לישראל, כשקראו על מחקר שפורסם מטעם החכון הבריטי ללימודים אסטרטגיים, או כששמעו על תוכנית הטלבויה האמריקאית אנבייסט. כחוג פנימי של מפלגת, הודה השבוע פרס, כי בשנים האחרונות היתה רק הצדקה אחת לקיומה של החודת הפיק-טיבית לאנרגיה אטומית: היא סיפקה תואר אורחי מכובד לברגמן, שהקל עליו את המגע והקשר עם גורמי-חוץ. הסביר זאת ביתר פירוט איש משרד-הבטחון לשעבר: "אילו לא היה ברגמן יו"ר ועדה לאנרגיה אטומית, היו הרבה אישים בחו"ל נרתעים ממגע איתו. הם היו מפחדים, שמא יאשימו אותם בהתקשרות עם ישראל. אבל מכיוון שהיה רמז ועדה שעללה לפיתוח אטומי לצורכי שלום, נפתחו בפניו דלתות רבות."

★ ★ ★ "השוב מה יעשו היהודים"

כ' י עוד שלט בן-גוריון בכיפה, לא העז איש בצמרת המדינה לשים מחסום לפעולותיהם של ברגמן ופרס. גולדה מאיר ניסתה אמנם להצר את צעדיו של סגן שר הבטחון, כשזו התחרה בה בקשרי-חוץ, אך היא לא הגיעה לכדי מלחמה עקבית ובתלי מתפרשת בו. פה ושם, כחדרי

שם התוכנית ספור עד אפס. לדעת עורכיה, תהיה ישראל מנוגלת לייצר נשק גרעיני תוך שנתיים.